

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประชากรสูงอายุกำลังเป็นประเด็นสำคัญ ที่จะถูกกล่าวถึงอย่างมากในขณะนี้และในอนาคต องค์การสหประชาชาติ ได้แสดงสัดส่วนผู้สูงอายุ (อายุ 65 ปี และมากกว่า) ของประชากรโลก ไว้ว่าจะเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 5.9 ในปี 2523 เป็นร้อยละ 9.7 ในปี 2568 อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางอายุของประชากร กล่าวคือ ร้อยละของประชากรสูงอายุ จะเพิ่มขึ้นในขณะที่ ร้อยละของประชากรเด็กจะลดลง (กรมการแพทย์, 2525:1) ในประเทศไทยเองก็เช่นกัน จะมีประชากรสูงอายุ (อายุ 60 ปีและมากกว่า) เพิ่มขึ้นประมาณ 4 ล้านคนในปัจจุบัน เป็นประมาณ 5 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2543 (ค.ศ. 2000) และเป็นประมาณ 10.3 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2563 (ค.ศ. 2020) และอายุขัยโดยเฉลี่ยของประชากรไทย มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยในปี 2518 - 2523 อายุขัยเฉลี่ย ชาย 60 ปี หญิง 64.9 ปี ในปี 2528 - 2533 อายุเฉลี่ย ชาย 61.76 ปี หญิง 67.5 ปี และคาดว่าในปี 2534 - 2543 อายุขัยชายจะเพิ่มขึ้นเป็น 63.57 ปี และหญิงจะเพิ่มขึ้นเป็น 68.75 ปี (รายงานการคาดประมาณประชากรของประเทศไทย 2523 - 2558, 2529)

จากจำนวนผู้สูงอายุที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงภาพของสถานการณ์การขยายตัวของประชากร ในกลุ่มผู้สูงอายุระดับประเทศและในส่วนของระดับจังหวัด ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ซึ่งบ่งชี้ให้เห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญกับคนกลุ่มนี้ให้มากยิ่งขึ้น เพราะประชากรกลุ่มนี้ นอกจากจะเป็นผู้สร้างสรรค์สังคมในอดีตให้มีความรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบันแล้ว ยังเป็นบุคคลที่ทรงคุณค่าต่อการที่จะถ่ายทอดและสืบสานวัฒนธรรม ประเพณี และประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่คนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นใหม่ในอนาคต ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการดูแล บำรุงรักษาท่าน เพื่อเป็นการตอบแทนท่านทั้งหลาย

อย่างไรก็ตาม สังคมที่ทันสมัยและมีการเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นมากในปัจจุบัน ส่งผลให้ครอบครัวไทยซึ่งเคยเป็นครอบครัวใหญ่ มีสมาชิกหลายช่วงอายุอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยถูกหลานสามารถให้การดูแลผู้สูงอายุได้เป็นอย่างดีเปลี่ยนแปลงไป ข้อมูลที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ ระบุว่าผู้สูงอายุไทยอายุระหว่าง 66-71 ปี ถูกทอดทิ้งให้อยู่คนเดียวถึงประมาณ 200,000 คน

(หนังสือพิมพ์เคลนิวส์, 4 ธันวาคม 2537 : 9) และผู้สูงอายุที่อยู่กับครอบครัวที่เล็กลง ผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลผู้สูงอายุที่มีทัศนคติส่วนลบน้อยลงด้วย (จดหมายข่าวนักประชากร, ก.ศ - ก.ช 2537 : 13) ส่วนรูปแบบการดูแลผู้สูงอายุในปัจจุบัน มีความแตกต่างไปตามอายุของลูกหลานโดย ลูกหลานที่มีอายุยังน้อยจะดูแลพ่อแม่ในลักษณะการอาศัยอยู่ร่วมกัน ซึ่งแตกต่างจากลูกหลานที่มีอายุมากจะเปลี่ยนเป็นการให้เงินหรือสิ่งของมากกว่า (จดหมายข่าวประชากรและการพัฒนา, ก.พ - มี.ค 2537 : 1)

สภาพดังกล่าวชี้ให้เห็นสิ่งที่จะเกิดขึ้นกับผู้สูงอายุในอนาคต คือ ผู้สูงอายุจะมีจำนวนมากขึ้น และมีแนวโน้มจะมีชีวิตยืนยาวขึ้น เนื่องจากสุขภาพดี แต่ผู้ดูแลต้องดูแลผู้สูงอายุจะต้องพึ่งตนเองมากขึ้น โดยเฉพาะทางด้านจิตใจ งานวิจัยในอดีตมากมายสนับสนุนข้อเท็จจริงนี้ จนเกิดเป็นนโยบายเกี่ยวกับผู้สูงอายุ มาตั้งแต่การใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (2530 - 2534) ระบุถึงการพัฒนากลุ่มผู้สูงอายุ สนับสนุนให้ประชากรวางแผนเตรียมการเพื่อการพึ่งตนเองในยามสูงอายุ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530-2534 : 82) โดยมีการดำเนินงานตามนโยบายดังกล่าวที่เน้นการส่งเสริมสุขภาพ และการรวมกลุ่มทางสังคม เกิดเป็นชมรมผู้สูงอายุกระจายอยู่ในทุกพื้นที่ทั่วประเทศ โดยเฉพาะในแผนพัฒนาฉบับที่ 8 ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบัน กำหนดแผนการพัฒนากลุ่มผู้สูงอายุ โดยการส่งเสริมให้ครอบครัวเห็นความสำคัญและเอาใจใส่ดูแลผู้สูงอายุ รวมทั้งจัดสวัสดิการชุมชนให้แก่ผู้สูงอายุได้ออกกำลังกายและพักผ่อนหย่อนใจ (สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540 - 2544 : 35)

การจัดสวัสดิการดังกล่าว รวมทั้งการส่งเสริมให้ครอบครัวดูแลผู้สูงอายุให้มากขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามช่วยให้ผู้สูงอายุ ซึ่งจะมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นมาก ได้มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขมากที่สุด ซึ่งการที่ผู้สูงอายุจะมีสุขภาพสมบูรณ์และเข้มแข็งนั้น ต้องมีคุณลักษณะหลายประการประกอบเข้าด้วยกัน นอกเหนือจากการมีสุขภาพดีและมีครอบครัวดูแลเท่านั้น เช่น (สุรกุลเงินอบรม, 2534 : 41- 42)

1. มองโลกในแง่ดีและมีความพึงพอใจในชีวิต
2. พร้อมจะให้และรับความรักจากคนอื่น
3. มีความศรัทธาในสิ่งที่ถูกต้องและแน่นอน
4. มีอารมณ์ขัน
5. มีความเชื่อมั่นในตนเองในทางที่เหมาะสม
6. ให้อำนาจแก่ตนเอง

7. มีการจัดการกับความเครียด

8. มีสัมพันธภาพกับสังคม

องค์ประกอบเหล่านี้ หากผู้สูงอายุได้รับการพัฒนาอย่างเหมาะสม จะทำให้เขาเหล่านั้นมีชีวิตอยู่ในสังคมที่มีสภาพขาดแคลนผู้ดูแลเลี้ยงดูได้อย่างดี มีความสามารถในการปรับตัวได้สูง ไม่มีปัญหาสุขภาพจิต และไม่เป็นภาระให้แก่สังคมหรือผู้ดูแลใกล้เคียง และแม้ในความเป็นจริง ภาวะของผู้สูงอายุที่จำเป็นจะต้องลดบทบาทและกิจกรรมของคนลงไปตามอายุ ซึ่งการลดบทบาทนี้ เกิดจากการสมยอมทั้งสองฝ่าย คือ ตัวผู้สูงอายุ ที่หมดสภาพการเป็นหัวหน้าครอบครัว กับ สังคม เช่น การเกษียณอายุราชการ เป็นเหตุให้ผู้สูงอายุเกิดการลดการลดออกจากสังคม ซึ่งแม้ในทางทฤษฎีถดถอยจากสังคมจะเชื่อว่า การถดถอยจากสังคมเป็นเรื่องปกติ และเป็นความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุแต่ละคน แต่การถดถอยจากสังคมนั้นก็มีความแตกต่างกันระหว่างบุคคล

จากการศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้พบว่าผู้สูงอายุมักจะมีปัญหาหลัก ๆ 4 ด้าน ที่สำคัญ คือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ทางด้านร่างกาย ซึ่งโรคที่เป็นกันมาก คือ โรคกล้ามเนื้อ ระบบย่อยอาหาร และโรคระบบทางเดินหายใจ ระบบไหลเวียนของร่างกายที่เสื่อมไปตามอายุ และโรคสมองเสื่อม นอกจากนั้นก็ยังมีปัญหาด้านสุขภาพจิตและอารมณ์ มีความท้อแท้ในการมีชีวิตอยู่ เกิดความเหงา และความไม่พอใจในชีวิตและความต้องการมีชีวิตอยู่เป็นต้น และด้านสุดท้าย คือ ด้านสังคมและการปรับตัว ที่พบมาก คือ การที่ผู้สูงอายุไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับวิถีชีวิตแบบใหม่ได้ ผู้สูงอายุบางคนต้องใช้ชีวิตอย่างเงิบเหงาและรู้สึกไร้ค่า

จากสภาพปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นผู้สูงอายุจำนวนหนึ่ง ยังคงมีความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรมในสังคมได้ ขณะเดียวกันก็พบว่าผู้สูงอายุจำนวนไม่น้อย ที่ขาดการกระตุ้นให้ปรับตัวเข้ากับสังคม ขาดความสนใจในสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัว และต้องพบกับสภาพการมีชีวิตอยู่อย่างอ้างว้างโดดเดี่ยวในที่สุด จึงได้มีความสนใจจะศึกษาปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการที่ผู้สูงอายุจะถดถอยออกจากสังคม และกระบวนการต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการถดถอยในผู้สูงอายุไม่เท่าเทียมกัน โดยเน้นอิทธิพลทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ การใช้ชีวิต และการปรับตัว

กลุ่มผู้สูงอายุที่ผู้วิจัยสนใจจะศึกษา เป็นกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจสูง คือ กรุงเทพมหานครและจังหวัดสมุทรปราการ และเปรียบเทียบกับผู้สูงอายุในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงช้ากว่า คือ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยในกรุงเทพมหานคร มีพื้นที่แบบเมือง มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น เช่นเดียวกับจังหวัดสมุทรปราการ มีพื้นที่เป็นแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท มี

ประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นเช่นกัน ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม และพบว่าระบบครอบครัวมีขนาดเล็กลง ระบบวงศ์วานเครือญาติ ซึ่งเดิมเคยมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นก็เริ่มคลายความสัมพันธ์ลง ความจำเป็นที่จะต้องมีการเคลื่อนย้ายถิ่นของสมาชิกบางคนในครอบครัวไปประกอบอาชีพ ก็เป็นสาเหตุให้ระบบครอบครัวขาดหายไป และการเติบโตของชุมชนเมืองและความสะดวกในการคมนาคมที่มีมากขึ้น ทำให้คนหันไปประกอบอาชีพอื่นๆ นอกเหนือจากอาชีพเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น

ส่วนจังหวัดฉะเชิงเทรา ยังมีสภาพชนบทอยู่ค่อนข้างสูง เพราะแม้จะเป็นพื้นที่ต่อจากจังหวัดสมุทรปราการ แต่ความเจริญจะผ่านเลขจังหวัดฉะเชิงเทราไปกระจุกตัวอยู่ในจังหวัดชลบุรี สภาพสังคมเศรษฐกิจจึงยังคงเป็นสภาพเกษตรกรรมสูง

ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยต้องการหาคำตอบว่า มีปัจจัยใดบ้างที่มีความสัมพันธ์กับการถดถอยจากสังคมของผู้สูงอายุ โดยศึกษาจากผู้สูงอายุในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ โดยผู้วิจัยยังให้ความสำคัญถึงการเปลี่ยนแปลงทางสรีรวิทยา จิตใจ ตลอดจนสังคมด้วย เพราะผู้วิจัยเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงของผู้สูงอายุแต่ละคนนั้นจะแตกต่างกันไปตามบุคลิกภาพของบุคคล อันเป็นผลรวมของประสบการณ์ โดยเฉพาะระยะแรกของชีวิต รวมทั้งความสามารถในการปรับตัวทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ สังคมและอารมณ์ แยกต่างกันไปตามระดับการศึกษา ภาวะเศรษฐกิจ การเตรียมรับสภาพเข้าสู่วัยสูงอายุ รวมทั้งทัศนคติ ว่าเห็นคุณค่ากับการสูงอายุเพียงใด เพราะถึงต่าง ๆ เหล่านี้น่าจะเป็นตัวแปรสำคัญที่จะทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกถดถอยออกจากสังคมไม่เท่าเทียมกันในแต่ละคน ดังที่อีริกสัน (Erikson, 1968 : 8) ใ้คำอธิบายถึงพัฒนาการทางจิตสังคมในวัยสูงอายุว่า ผู้สูงอายุอาจมีความรู้สึกมั่นคง สมบูรณ์ในชีวิต (Sense of Integrity) หรือมีความรู้สึกท้อแท้ สิ้นหวัง ขมขื่นใจ (Sense of Despair) ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในอดีตของช่วงวัยที่ผ่านมาของบุคคลนั้น รู้สึกว่าตนมีความสามารถและมีคุณค่า มีความภูมิใจในตนเอง ทำให้ชีวิตเป็นสุข ในทางตรงกันข้ามถ้าบุคคลนั้นล้มเหลวในการดำเนินชีวิตที่ผ่านมาจะทำให้หมดหวังท้อแท้มากยิ่งขึ้นในวัยสูงอายุ

ผู้วิจัยเห็นว่า ในเรื่องปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาวะถดถอยจากสังคมของผู้สูงอายุนี้ ยังไม่เคยมี ผู้ใดศึกษามาก่อน จึงน่าจะศึกษาหาว่ามีปัจจัยใดบ้างที่เป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกถดถอยออกจากสังคมแตกต่างกัน และที่จะหาคำตอบนี้ ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบกันระหว่างผู้สูงอายุในเมืองและกึ่งเมืองคือจังหวัดกรุงเทพมหานครและจังหวัดสมุทรปราการ เพื่อเปรียบเทียบกับสภาพ

สังคมแบบชนบท คือ จังหวัดฉะเชิงเทรา และเพื่อที่จะนำผลการศึกษานี้มาเป็นแนวทางในการส่งเสริมและสนับสนุนการปรับตัวของผู้สูงอายุ และเพื่อการเตรียมการช่วยเหลือผู้สูงอายุในลำดับต่อไป

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการถดถอยจากสังคมของผู้สูงอายุ
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมทางสังคมของผู้สูงอายุ
3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลให้ผู้สูงอายุรู้สึกถดถอยจากสังคมต่างกัน
4. เพื่อศึกษาอิทธิพลที่มีผลต่อความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุ

ขอบเขตของการศึกษาวิจัย

การศึกษานี้ เป็นการศึกษากลุ่มผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ และฉะเชิงเทรา ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป

นิยามศัพท์

ผู้สูงอายุ	หมายถึง	ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ทั้งชายและหญิง ซึ่งเป็นวัยแห่งการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย จิตใจ และหน้าที่การงานทางสังคม
การถดถอยจากสังคม	หมายถึง	การที่บุคคลลดกิจกรรมและบทบาททางสังคมของตนเองลงไปตามอายุโดยกระบวนการถดถอยจากสังคมซึ่งมี 2 ลักษณะ คือ การถดถอยโดยการถอนสถานภาพบทบาทเดิมลงด้วย ความพึงพอใจ และการถดถอยจากบทบาทหนึ่งโดยยังต้องการบทบาทอื่นรองรับ
ทัศนคติต่อการสูงอายุ	หมายถึง	ความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่มีต่อการสูงอายุซึ่งอาจจะพึงพอใจหรือไม่ก็ได้แล้วแต่บุคคล

ทัศนคติต่อตนเอง	หมายถึง	ความรู้สึกรู้สึกนึกคิดที่บุคคลมีต่อตนเองซึ่งจะเป็นไปในทางพึงพอใจหรือไม่ก็ได้ ทัศนคติต่อตนเองของแต่ละบุคคลย่อมจะไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นกับองค์ประกอบมากมาย
ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนา	หมายถึง	การรับรู้และการยอมรับความเชื่ออย่างมีเหตุผล มั่นใจในความจริง ความดี ในสิ่งที่นับถือปฏิบัติตามแนวทางของพุทธศาสนา
การเชื่ออำนาจในตน	หมายถึง	ความเชื่อในความสำเร็จ ความล้มเหลว หรือความเป็นไปของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเป็นผลมาจากการกระทำ ทักษะ หรือความสามารถของตน
การร่วมกิจกรรมทางศาสนา	หมายถึง	การทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น การทำบุญและฟังเทศน์ การทำสมาธิ การอ่านหนังสือธรรมะ ฯลฯ
การร่วมกิจกรรมทางสังคม	หมายถึง	การทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคม เช่น การเข้าร่วมกับสมาคมหรือชมรมต่าง ๆ การทำงานอาสาสมัครบำเพ็ญประโยชน์ การทำศานาจร ฯลฯ
ความพึงพอใจในชีวิต	หมายถึง	ความรู้สึกรู้สึกพอใจในการดำเนินชีวิต ความรู้สึกสุขใจ ร่าเริงเมื่อเปรียบเทียบกับคนอื่นในวัยเดียวกัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้ทราบปัจจัยทางด้านจิตใจและการปฏิบัติทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกรู้สึกพอใจในผู้สูงอายุ
2. ประโยชน์ของการศึกษานี้ บุคคลทุกวัยสามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันกับสมาชิกในครอบครัว หรือปรับใช้กับผู้สูงอายุอื่นๆ ได้อย่างเหมาะสม และถูกต้อง
3. ผลการศึกษานี้ จะเป็นประโยชน์ในการวางแผนและการสงเคราะห์ผู้สูงอายุ
4. การศึกษานี้จะเป็นประโยชน์ทางด้านวิชาการสำหรับการศึกษาค้นคว้าต่อไป

สมมติฐานของการวิจัย

- สมมติฐานที่ 1 ผู้สูงอายุหญิงชายมีการถดถอยจากสังคมต่างกัน
- สมมติฐานที่ 2 ผู้สูงอายุที่อายุมากมีการถดถอยจากสังคมมากกว่าผู้สูงอายุที่อายุน้อย
- สมมติฐานที่ 3 ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสต่างกันมีการถดถอยจากสังคมต่างกัน
- สมมติฐานที่ 4 ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาต่างกันมีการถดถอยจากสังคมต่างกัน
- สมมติฐานที่ 5 ผู้สูงอายุที่มีอาชีพต่างกันมีการถดถอยจากสังคมต่างกัน
- สมมติฐานที่ 6 ผู้สูงอายุที่ยังต้องทำงานมีการถดถอยจากสังคมน้อยกว่าผู้สูงอายุที่ไม่ทำงาน
- สมมติฐานที่ 7 ผู้สูงอายุในชนบทและในเมืองมีการถดถอยจากสังคมต่างกัน
- สมมติฐานที่ 8 ผู้สูงอายุที่มีสุขภาพแข็งแรงมีการถดถอยจากสังคมน้อยกว่าผู้สูงอายุที่สุขภาพไม่แข็งแรง
- สมมติฐานที่ 9 ทักษะคิดต่อการสูงอายุ ทักษะคิดต่อตนเอง การเชื่ออำนาจในตนเอง และ ความเชื่อ และการปฏิบัติทางพุทธมီอิทธิพลต่อการถดถอยจากสังคมของผู้สูงอายุ
- สมมติฐานที่ 10 ทักษะคิดต่อการสูงอายุ ทักษะคิดต่อตนเอง การเชื่ออำนาจในตนเอง และความเชื่อ และการปฏิบัติทางพุทธมီอิทธิพลต่อการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาของผู้สูงอายุ
- สมมติฐานที่ 11 ทักษะคิดต่อการสูงอายุ ทักษะคิดต่อตนเอง การเชื่ออำนาจในตนเอง ความเชื่อ และการปฏิบัติทางพุทธมီอิทธิพลต่อการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมของผู้สูงอายุ